

FIGYELŐ

A szegedi művelődéstörténet-kutatók könyvtár- és olvasmánytörténeti tevékenységéről. Az elmúlt évtizedben Szegeden jelentős könyvtártörténeti kiadványok jelentek meg. Folyóiratunkban eddig mindössze néhány kötetről jelent meg recenzió (1986: 82–84, *A d a t t á r*... 11; 1987: 239–240, *Adattár*... 13; 1991: 162–165, 298, *Acta Bibliothecaria*, Tom. IX. fasc. 3., Tom. X. fasc. 1. és 4.), ezért most rövid kísérszöveggel teljes felsorolást adunk róluk.

A szegedi egyetem régi magyar irodalmi tanszéke és egyetemi könyvtára egy évtizede indította útjára *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* című sorozatában az olvasmánytörténeti források közlését. A „sorozat a sorozatban” indulásakor Keserű Bálint (akinek a tanítványai a feladatra vállalkoztak, az általában „Keserű-iskola”-ként emlegetett csoport) föl-vázolta, hogy néhány szegedi egyetemista, tanár és könyvtáros, valamint meghívott szakemberek könyvtártörténeti adatgyűjtésére támaszkodva indították el a kiadványsorozatot: a könyvjegyzékek szövegének közlését és a 16–18. századi magyarországi könyvek tulajdonosairól való számot adást. A kezdeményezés a magyarországi könyvtártörténeti kutatások egyik legjelentősebb vállalkozásává vált. Először álljon itt az *A d a t t á r* 11. kötetével útjára indított „sorozat a sorozatban”:

11. *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és gyűjtése.* (Sajtó alá rend., függelék: Herner János, Monok István.) Szeged, 1983. 645 p.
12. *A Dernschwam-könyvtár.* Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. (Kísérotanulmánnyal közreadja: Berlász Jenő. Sajtó alá rend., mutató: Keveházi Katalin, Monok István. Munkatárs: Varga András.) Szeged, 1984. 343 p.
- 12/2. *A Zsámboky-könyvtár katalógusa, (1587) Gulyás Pál olvasatában.* (Szerk. Monok István. Bev. Ötvös Péter. Bibl. Varga András.) Szeged, 1992. 8, 119–379, 273–281 p.
13. *Magyarországi magánkönyvtárak. I. (1533–1657).* (Sajtó alá rend. Varga András.) Bp.–Szeged, 1986. IX, 259 p.
- 13/2. *Magyarországi magánkönyvtárak. II. (1533–1657).* (Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Varga András. Szerk. Monok István.) Szeged, 1992. VII, 329 p.
- 13/3. *Magyarországi magánkönyvtárak. III. Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya.* (Előkészületben) (Sajtó alá rendezi Viljam Čičaj)
14. *Partiumi könyvesházak. 1623–1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah.* (Sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. A kötetet és a mutatókat összeáll. Monok István, Varga András.) Bp.–Szeged, 1988. 588 p.
15. *Kassa város olvasmányai. 1562–1731.* (Sajtó alá rend. Gácsai Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István, Dávid, Monok István, Németh Noémi. Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István.) Szeged, 1990, XII, 226 p.
- 16/1. *Erdélyi könyvesházak I. Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604).* (Szerk. Monok István.) Szeged, 1991. 171 p.
- 16/2. *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely.* Jakó Zsigmond anyaggyűjtésének felhasználásával sajtó alá rend. Monok István, Németh Noé-

- mi, Tonk Sándor. (Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István.) Szeged, 1991. X, 246 p.
- 16/3. Erdélyi könyvesházak III. *Apaftiak, Bethlenek, Telekiek és alumnusai.* (Előkészületben)
- 16/4. Erdélyi könyvesházak IV. *Beszterce, Brassó, Nagyszében, Segesvár.* (Előkészületben)
- 16/5. Erdélyi könyvesházak V. *Csiksomlyó.* (Előkészületben)
- 17/1. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Túróc, Ungvár.* (Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András. Szerk. Monok István, Varga András.) Szeged, 1990. 330 p.
- 17/2. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat.* (Sajtó alá rend. Farkas Gábor.) (Előkészületben)
18. *Nyugat-magyarországi olvasmányok. Kismarton, Kőszeg, Ruszt, Sopron.* (Sajtó alá rend. Grüll Tibor, Keveházi Katalin, Kokas Károly, Kovács József László, Monok István, Ötvös Péter, Szende Katalin.) (Előkészületben)
19. *A Rákóczi-könyvtár.* (Sajtó alá rend. Monok István.) (Előkészületben)
- 20/1. Monok István: *Könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1750.* Forrástipológia. (Előkészületben)
- 20/2. *Kumulatív index a 11–19. kötetekhez.* (Tervben)

Amint a felsorolásból kitűnik, a sorozat gazdája az egykori tanítvány, Monok István lett. Monok a sorozat 20/1. kötetében közlésezi a könyvjegyzékek rendszerezéséről írt forrástipológiai disszertációját, melyben a források nyilvántartásáról és a kiadás menetéről is szól. A tervek szerint 1996-ban válik teljessé a sorozat. A témával foglalkozó kutató számára már ma is megkerülhetetlenné váltak a megjelent kötetek. A könyvjegyzékek egyes tételeinek felhasználásával adatbázis készül. Ha azt majd a párhuzamos kutatási területek (posszorkutatás, kötetéstörténet, régi könyvek katalógusai) adataival együtt láthatjuk, akkor lehetővé válik a korszak könyv és könyvtártörténetének új, az eddigieknél teljesebb és megbízhatóbb megírása.

A sorozat kötetei nemcsak az eddig szétszórtan közölt adatokat tartalmazzák, hanem nagyrészt szisztematikus gyűjtő munka eredményei. *A XVI–XVIII. század hazai olvasmányai* címmel központilag támogatott kutatási főirány keretében a történeti Magyarország könyv- és levéltáiraira terjed ki a gyűjtés. (Néhány indokolt esetben Horvátországra is.) Monok István folyamatosan irányítja a feltáró munkát, keresi az együttműködési lehetőségeket a rokon kutatási irányokkal (pl. régi könyvek katalógusainak megjelenítése, kézírásos bejegyzések feltárása) és szerkeszti a témával kapcsolatos köteteket.

Az 1526–1720 közötti könyvjegyzékek (= legalább öt könyv adatát felsoroló források) és katalógusok kiadásának tervezésekor 1979-ben Keserű Bálinték arra kértek rá, hogy mit olvastak az emberek a vizsgált két évszázadban. A néhány kötet híján immár teljes kiadványsorozat a „ki, mikor, mit olvasott?” kérdésre fontos részválaszokat ad. A retrospektív nemzeti bibliográfia mellett nagyon fontos az intézményi- és magánkönyvtárak jegyzékeiből (és katalógusaiból) összeállítható könyvállomány, hisz az potenciálisan olvasható volt Magyarországon. Időben, térben és szociológiailag fontos következtetések vonhatók le belőle. Európai hatások, szellemi áramlatok hazai jelenlétének vizsgálatakor célszerű átnézni a sorozat köteteit.

Nagyon hiányos volna a szegedi műhely könyv- és olvasmánytörténeti tevékenységéről való megemlékezésünk, ha mellőznénk a Szegeden megjelentetett egyéb kiadványokat. *Az Adattár 20.* sorszámú kötete után is akad nyomdásztörténeti forráskiadvány (Kénosi Tózsér János: *De typographiis et typographis Unitariorum in Transylvania — Bibliotheca scriptorum Transylvano-Unitariorum.* Compiled by Ferenc Földesi. Ed. by István Monok. Szeged, 1991. 194 p. — Adattár... 32.). A Klaniczay Tibor tiszteletére kiadott tanulmánykötetben (*Collectanea Tiburtiana.* Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. Szeged, 1990. — Adattár... 10.) szintén sok könyves forrás fordul elő. Régebbi és újabb tanítványok köszöntötték önálló kötettel Karácsonyi Bélát. (*Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára.* Szerk. Kulcsár Péter, Máder Béla, Monok István. Szeged, 1989. 157 p.)

A könyvjegyzékek annotált bibliográfiája hét kötetben jelent meg, Monok István szerkesztésében:

Magángyűjtemények Magyarországon (és az Erdélyi Fejedelemségben), (1531)–1721. I–V. — Intézményi gyűjtemények, 1535–1721. VI. — Intézményi és magángyűjtemények Magyarországon, 1722–1750. VII. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Szeged, 1981–190. (Könyvtártörténeti füzetek.)

A szegedi egyetem által kiadott *Acta Bibliothecaria* című sorozatban (szerkesztője Karácsonyi Béla, majd Monok István) megjelent kötetek:

Tom.IX. Fasc. 1. *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi piaristák könyvtára.* (Összeáll. Varga András.) Szeged, 1986. XIV, 88 p.

Tom.IX. Fasc. 3. *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. XVI. századi könyvek.* (Összeáll. Keveházi Katalin, Monok István.) Szeged, 1986. XII, 216 p.

Tom.IX. Fasc. 4. Otto Mazal: *Die spätantike Literatur im Buchdruck des 15. Jahrhunderts.* Szeged, 1987. 76 p.

Tom.X. Fasc. 1. *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. Dézsi Lajos kézirathagyatáka.* (Bev., összeáll. Monok István.) Szeged, 1989. XII, 118 p.

Tom.X. Fasc. 4. *A kecskeméti piarista rendház XVI. századi könyvei.* (Összeáll. Kósáné Horváth Mária.) Szeged, 1990. 51 p.

Tom.XI. Fasc. 1. *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. Régi magyar nyomtatványok 1700-ig.* (Összeáll. Varga András.) Szeged, 1991. XI, 188 p.

Tom.XI. Fasc. 4. *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi minoriták könyvtára.* (Összeáll. Varga András.) Szeged, 1991. 62 p.

A forráskiadványok, bibliográfiák, katalógusok mellett egyre gyakrabban találkozhatunk a műhely munkájában részt vevők tanulmányaival. Ezek részben szintén szegedi egyetemi kiadványokban jelennek meg. (*Acta Historiae Litterarum Hungaricarum; Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae; Peregrinatio Hungarorum*, szerk. Herner János), de jelen vannak másutt megjelent tanulmánykötetekben (pl. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1992. — Zrínyi Könyvtár 4.), és tudományos folyóiratokban, így a *Magyar Könyvszemlé*ben is.

Önálló sorozatot is indítottak a terjedelmesebb, egy-egy könyvtárra vagy városra vonatkozó könyvtártörténeti tanulmányt és forrást tartalmazó dolgozatokból:

O l v a s m á n y t ö r t é n e t i d o l g o z a t o k. Szerk. Monok István.

I. Sipos Gábor: *A kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században.* Szeged, 1991, Scriptum. 126 p.

II. Varga András: *A szegedi minorita könyvtár a XVII. században.* Szeged, 1991, Scriptum. 41 p.

III. Kokas Károly: *Könyv és könyvtár a XVII. században.* Szeged, 1991, Scriptum. 50 p.

IV. Grüll Tibor: *Sopron olvasmányműveltsége a XVI–XVII. században.* (Előkészületben)

V. Tonk Sándor: *A marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára a XVIII. században.* (Előkészületben)

VI. Spielmann Mihály: *A marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára a XVIII. században.* (Előkészületben)

A szakemberképzésre már régóta nagy gondot fordítanak Szegeden. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtártudományi Tanszéke és a József Attila Egyetem Központi Könyvtára most öt kötetből álló oktatási segédanyag kiadását indította meg. A tervek szerint angol, francia, német, olasz–spanyol és cseh–lengyel szakirodalomból való válogatás jelenik meg magyar fordításban. A köteteket nagy haszonnal forgathatják majd nemcsak a könyv- és könyvtártörténettel, hanem az érintkező tudományokkal foglalkozó oktatók és hallgatók is. A sorozat első tagja:

A k ö n y v e s k u l t ú r a, X I V – X V I I . s z á z a d. (Szerk. Monok István.) (Oktatási segédanyag, kézirat gyanánt.)

I. Válogatás az angolszász szakirodalomból. (Vál. és jegyz. Monok István, Szabó Enéh.) Szeged, 1992. 287 p.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Kazinczy Könyvtár. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Kazinczy Ferenc Társaság hasonmás kiadás sorozatában az utóbbi években több értékes munkát jelentetett meg, melyekkel egyaránt örömet szerzett szakembereknek, könyvgyűjtőknek és a lokálpatriótáknak. A Kazinczy Ferenc Társaság, amely Zemplén és Abaúj Megye művelődéstörténeti és irodalomtörténeti hagyományainak ápolását valamint régi, művelődéstörténetileg jelentős művek kiadását tűzte ki céljává, jó partnert talált az Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, amely értékes állományát feltáró és bemutató, mintaszerű kiadványokkal hívta fel magára a figyelmet. (Pl. Tóth Péter – Barsi János: *Borsod Vármegye Statutumai 1578–1785*. Miskolc, 1989.; Tóth Péter: *A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei*. Miskolc, 1990.; Tóth Péter: *Zemplén Vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. I. 1558–1560*. Miskolc, 1990.) E munkák Csorba Csaba szerkesztésében jelentek meg, csakúgy mint az Abaúj Szövetség támogatásával hasonmás kiadásban újra megjelentetett fontos kézikönyv: Csoma József: *Abaúj-Torna Vármegye nemes családjai* c.kötete. (Kassa, 1897., illetve Miskolc, 1992.)

A kiadványok között az irodalom- és művelődéstörténet kutatói és hívei is találnak értékes forrásműveket. Ilyen pl. a *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén Vármegye Levéltárában* című összeállítás (Sátoraljaújhely, 1990.), amelyet Hőgye István rendezett sajtó alá, és látott el bevezetővel. A kiadvány 1733-tól 1989-ig nyújt betekintést a Kazinczy család hétköznapijaiba és a Kazinczy-kultusz történetébe. A sok ismeretlen adatot tartalmazó regeszták és szövegek mindegyike a Zemplén Vármegyei Levéltárban található, ott, ahol egy ideig maga Kazinczy is levéltárosként tevékenykedett.

Nemzeti kultúránk történetének — szerencsére még mindig létező — szélesebb körét örvendezette meg a Kazinczy Könyvtár sorozatában megjelentetett hasonmás kiadások. Ezek mindegyikére — ellentétben a ma divattá vált faksimile-kiadások nagyrészeivel — jellemző, hogy a hangsúly nem a rikító és költséges külső kiállításon, hanem a belső értéken van. E sorozatban látott napvilágot Losontzi István nevezetes *Hármas kis tükör* című műve, amelynek első kiadása 1773-ban jelent meg, és amely nemzedékeken át a legkedveltebb hazai tankönyv volt. A Kazinczy Társaság 1986-ban már kiadta e műnek Kazinczy által átdolgozott és 1775-ben kinyomtatott változatát. Ezúttal a szerkesztőknek az eredeti műre esett a választása, és a számos kiadás közül a régi Magyarországról a legrészletesebb útmutatást nyújtó 1848. évi kiadást vették alapul, amely leginkább alkalmas a forradalom előtti Magyarország bemutatására. Bár az anyagi korlátok miatt nem a teljes művet, hanem annak csak mintegy a felét tudták közre adni, így is általános érdeklődésre tarthat számot az az egykor sok kiadásban és nagy példányszámban megjelent tankönyv, amelyen a magyar reformkor nemzedéke is nevelkedett.

Ugyancsak a hasonmásokat tartalmazó sorozatban jelentették meg 1991-ben Kazinczy *Tövisék és virágok* című híres kis kötetét (Széphalom, 1811), a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának példánya alapján.

Kiadtak egy másik nagy egyházi gyűjteményben, a Kegyesrendi Központi Könyvtárban őrzött unikális ritkaságot is: II. Rákóczi Ferenc gyermekkori latin – magyar nyelvű iskoláskönyvét, amely eredetileg 1674-ben, Kassán, a jezsuita kollégium nyomdájában jelent meg. (*Libellus alphabeticus. . . ABCES Könyvecske a' Keresztyén Romai Catholica Hitnek némely fundamentomos kérdésivel. . .*) A kis könyv tartalmáról és történetéről a kötet végén Holl Béla tanulmánya nyújt tájékoztatást.

A Társaság és a Levéltár közös kiadásában jelentek meg 1991-ben a múlt század nagy magyar művelődéspolitikusának, Trefort Ágostonnak az 1817 – 1859-es időszakról írt feljegyzései. (*Trefort Ágoston önéletrajza*. Ford. Barsi János, szerk. és utószó: Csorba Csaba. Sátoraljaújhely, 1991.) Az eddig kiadatlan önéletrajz bizonyára sokaknak ráirányítja a figyelmét arra a Trefort Ágostonra, aki már a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben a közoktatás minden ágát európai színvonalra tudta emelni.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Kazinczy Ferenc Társaság sorozatainak és kiadványainak jelentős és példamutató vállalkozások. A kiadatlan forrásanyagok publikálása csakúgy mint a

kézírtos és ritka könyvek hasonló kiadásai túlnőnek az önmagában is tiszteletre méltó helytörténeti kutatások határain: általuk nemzeti kultúránk múltjának kutatói és a történelem iránt érdeklődők szélesebb köre is értékes forrásmunkákhoz, kézikönyvekhez jutott. E kiadványok hasznos eszközül szolgálhatnak a tanárok számára is. Köszönet illeti mindazokat, akik e kiadványok létrejöttében anyagi támogatással és munkával közreműködtek. Csorba Csaba sorozatszerkesztővel mi is kívánjuk: „Jó lenne, ha e kötetek eljutnának minél több magyar könyvespolcra”.

KÓKAY GYÖRGY

Két album-katalógus. Az egyetemjáró diákok albumai* már a múlt század végén felkeltették a történészek érdeklődését. A kutatás azonban jórészt családtörténeti és életrajzi adatok feltárására szorítkozott, művelődéstörténeti jelentőségüket csak századunk második felében ismerték fel, rendszeres feldolgozásuk pedig egészen a legutóbbi időkig váratott magára.

Az albumozás divatja Wittenbergből, Melanchthon környezetéből ered és később is szinte kizárólag a protestáns értelmiség körében él. Ennek következtében a legtöbb album német és holland nyelvterületen található, de a magyarországi gyűjtemények is őriznek annyi emlékkönyvet, hogy érdemes legyen egységes feldolgozásukon gondolkodni. Ezen munka tervezetének elkészítéséhez sok tanulsággal szolgálhat az alább ismertetendő két német katalógus, erényeikkel és hibáikkal együtt.

Wolfgang Klose: *Corpus alborum amicorum: CAAC.*

Beschreibendes Verzeichnis der Stammbücher des 16. Jahrhunderts. Stuttgart: Hiersemann, 1988.

(Hiersemanns bibliographische Handbücher, Bd. 8.)

Wolfgang Klose egy monumentális vállalkozás első kötetét adja a kutatók kezébe. Maga a cím szerényen csak jegyzéket jelöl, valójában ennél többről van szó, a könyv inkább katalógus, mint jegyzék, nem is beszélve a mögötte álló számítógép hatalmas adatbankjáról (Karlsruhe, Magkutató Központ). A bevezetőt két részre osztja a szerző. Az elsőben röviden elmondja az albumok kutatásának történetét, Michael Lilienthal 1712-ben megjelent munkájától egészen a legújabb eredményekig, majd a műfaj kialakulásának — máig sem eléggé tisztázott — körülményeit vizsgálja, néhány címszót körüljárva. Ilyen címszavak a hieroglifika és emblematika. A hieroglifák reneszánsz-kori értelmezése, a kép és szöveg kapcsolatának átvértékelése új műfajt teremtett a képzőművészet és az irodalom határán, az emblémát. Erről maga Andrea Alciati, az első emblémáskönyv szerzője tanúskodik, amikor elmondja, hogy hieroglifák tanulmányozása vezette el az emblematikához. Az embléma és az album kapcsolata nem csak az úgynevezett „belőti” emblémáskönyvekre korlátozódik, azaz olyan kötetekre, amelyekbe a tulajdonos utóbb üres lapokat kötöttet a bejegyzések számára. Az igazi kapcsolat azon emblémáskönyvekből olvasható ki, ahol vagy hiányzik az emblémák egyik eleme, az epigramma, s így a kép a bejegyző számára feladvánnyá válik, vagy pedig a könyv egyes lapjaira üres címerpajzsokat nyomtat a kiadó, a műfajra fogékony nemesifjú bejegyző pedig nemcsak belefesteti a maga címerét, hanem ezt emblémaként vagy szimbólumként értelmezi is a bejegyzésével.

Ilyen címszavak továbbá Wittenberg; album és Stammbuch; amicitia. A Wittenbergből távozó ifjak emlékül magukkal vitték egy-egy híres professzor aláírását *Bibliájukban* vagy énekeskönyvükben. Ilyen bejegyzéseket az album megjelenése előtről is ismerünk, magától Luthertől is. (Ezt egyben igazoló okmányként használhatták, ha az orthodoxiához való hűségüket kellett bizonyítaniuk.) Tehát nem az album teremtette meg az emlékezés (memoria, Erinnerung) kultuszát, hanem

* Az „album amicorum” illetve a német nyelvterületen használatos „Stammbuch” a magyar szakirodalomban emlékkönyvként is felbukkan. A 18. század második felétől megjelenő emlékkönyv azonban — a nyilvánvaló genetikai kapcsolat ellenére is — jól elkülöníthető az albumtól. Itt a három megnevezést szinonimaként használom.

ez talált magának megfelelő formát az albumban. Stammbuchnak csak jó másfél évtizeddel megjelenésük után, az 1560-as évektől nevezik az albumokat, s a legtöbb esetben „Gesellenbuch” kitételrel pontosítják a címet. Wolfgang Klose a névadásnak illetően alakulását is érvnek tekinti a kutatók egybehangzó, de talán mégsem eléggé bizonyított állítása mellett, ti. hogy az album amicumnak semmi köze az arisztokrácia körében használt albumhoz. (Úgy tűnik, ezt kevésbé értékelték azok a főnemesi ifjak, akik „lovagi útjukon”, az arisztokrata udvarok végiglátogatása során gyűjteményt — Wappenbuch — állítottak össze azoknak címereiből és aláírásából, akiknél időztek, mert igen gyakran ugyanezt a kötetet nyújtották át bejegyzésre professzoraiknak, diáktársaiknak, ha az út folyamán valamely egyetemet is fölkerestek.)

A bevezető második felében az adatbankról kapunk részletes leírást. Az adatbankba gyakorlatilag mindent betápláltak, amit az albumokról tudni lehet. Tartalmazza 1) a teljes album adatait: őrzési hely, jelzet, a tulajdonos adatai, a bejegyzések száma, helye, a használat időköre, a bejegyzések nyelve, ábrázolások (címer, rajz), lapszám, méret, kötés, nyomtatott mű esetében a nyomtatvány adatai, irodalmi hivatkozások stb.; 2) egy bejegyzés adatait: a bejegyző neve, származása, a bejegyzés helye, ideje, nyelve, sőt néhány kategória felállításával (közmondás, költemény, bibliai, klasszikus idézet) még a szövegről is kapunk némi információt; 3) az albumra vonatkozó tanulmány(ok) adatait.

A bevezetés után következik az emlékkönyvek mutatója — kronologikus rendben. Az évszámot az albumban található bejegyzések legkorábbika adja meg, egy-egy éven belül pedig a tulajdonosok alfabetikus rendjében követik egymást a kötetek. A számítógépen tárolt hatalmas információmennyiségből a következő adatok jelen(het)nek meg egy-egy tétel leírásánál: a bejegyző neve, a kötet lapjainak száma, mérete, anyaga, a kötés anyaga, kora, nyomtatvány esetében a bibliográfiai adatok, a bejegyzések száma, nyelve, helynevek, a „megjegyzések” rovatban érdekességek mint pl. egzotikus nyelvek (cseh, magyar stb.), híresebb bejegyzők, végül pedig a szakirodalmi hivatkozás és az őrzési hely. Ezt követi egy szakirodalmi mutató, majd az őrzési helyek mutatója és az album céljára használt nyomtatványok mutatója. Az utóbbi különösen értékes, mivel megkönnyíti további albumok felkutatását, amelyek egyelőre nyomtatványként, a legtöbb esetben emblémáskönyvként „lappangnak” a gyűjteményekben. A szisztematikus keresés valószínűleg nem lesz eredménytelen, mert a Klose által feltárt anyagnak is egynegyedét teszik ki a nyomtatványok. Ezután az 1573 előtti bejegyzők névmutatója következik, ahol a bejegyzés évszámát is megkapjuk, majd ugyanezen bejegyzők származási helyének mutatója és végül az 1573 előtti bejegyzések tematikus mutatója, amely egyben az idézett auktorok jegyzéke is.

Ennyiből is látható, hogy Wolfgang Klose hatalmas munkát végzett. Mondhatni teljes egészében feltárta a 16. század albumait, adataikat számítógépbe vitte, a kutatók feladata mostmár csak az, hogy megfelelő kérdéseket tegyenek fel a gépnek. S a szemle írója itt jön zavarba, ugyanis nincs abban a helyzetben, hogy kérdéseket tegyen fel, s nem tudni, hogy Magyarországon erre a lehetőségre öt, tíz vagy akár ötven évig kell-e várni. Mindaddig nem marad más hátra, mint a nyomtatott katalógus használata. Az átmenetiségnek ezt a problémáját érezkelhette Wolfgang Klose is, mert nem akarta a kutatókat csak a számítógéphez irányítani. Ebben az esetben elég lett volna kódszámmal ellátva közölni a possessorok és a bejegyzők névsorát, ennél viszont jóval többet ad, de talán nem elég átgondoltan.

Mindenekelőtt nagyon hiányzik egy olyan bevezető, amely elmondaná az anyag összegyűjtésének módját, a kötet szerkesztési elveit, rövidítésjegyzéket közölne stb. Ennek hiányában nem talál magyarázatot az olvasó a katalógus egyenetlenségeire. Először is nem tudjuk, hogyan gyűjtötte össze a szerző az anyagot. Szándéka szerint minden (akárcsak irodalmi hivatkozásból) ismert Stammbuchot fölvetett a gyűjteménybe, magyar helynév mégsem szerepel az őrzési helyek mutatójában, noha csak a Széchényi Könyvtárban több 16. századi album található. Nem tudjuk továbbá, milyen módszerrel dolgozta fel a köteteket; ha van róluk valamilyen irodalom, tovább ment-e és kézbevelt-e minden darabot, vagy csak az ismertetésekre támaszkodott. Ezért állunk értetlenül azon albumok leírása előtt, amelyeknek őrzési helye ismert, esetleg irodalma is van, ehhez képest

a tulajdonos nevéen kívül semmit nem tudunk róluk. Kódszámmal megadva ilyenek a 61. HEL. WIL., 63. MAT. JNN., 68. ROT. JON., de többet is lehetne találni. (Ez a három példa azt a kérdést is felveti, hogy milyen módszerrel készült a bejegyzők mutatója. Ebben ugyanis nem találtam olyan nevet, amelyik mellett a három kódszám valamelyike szerepelt volna, tehát ez a három kötet biztosan nincs kimutatózva. Vajon ez azt jelenti, hogy egyébként is csak azok a nevek kerültek be a mutatóba, amelyeket már valaha egy tanulmány vagy ismertetés megemlített? És vajon ez érvényes a számítógép adatbankjára is?) Ezeknek ellentétje az a két fantom-album — 64. GUN. WOL., 95. LOS. STE. —, amelyekről soha senki nem írt, őrzési helyüket nem ismerjük, mégis mindent megtudhatunk róluk a katalógusból. (Ebben a két esetben természetesen csak nyomtatási hibáról lehet szó, kimaradt a leírásból az irodalmi hivatkozás vagy az őrzési hely.) A rövidítésgyűjék hiánya a bejegyzések nyelvének azonosításánál okoz némi bizonytalanságot, így nem dönthető el, hogy az „Ar” őrmény, arab vagy arám nyelvet takar. A „kisebb” nyelveket az egyéb megjegyzések között, kuriozitásként említi a szerző. Nem könnyű hát magyar nyelvű bejegyzést találni, s különösen nehéz a bejegyzőt azonosítani, pontosabban csak a valószínűségét állíthatjuk annak, hogy kitől származik a bejegyzés.

Mint fentebb említettem, a bejegyzők csak egy helyen, a névmutatóban szerepelnek. Ez a számítógép használójának természetesen nem jelent problémát, de ha a kötetből akarjuk összeállítani egy album tartalmát, azaz a bejegyzők névsorát, több, mint 300 oldalt kell átnéznünk, kb. 12.000 név kódszámai közül kiválasztani a megfelelőt. Márpedig egy album-katalógusból mindenekelőtt két kérdésre akarunk választ kapni: ha van magyar bejegyző, hol, mikor és kinek az emlékkönyvébe írt, illetve kik szerepelnek egy bizonyos albumban. (A szerkesztésnek ez a hiányossága különösen azért bosszantó, mert ugyanennyi oldalon — ha kisebb betűtípussal is — közölhette volna kétszer a névanyagot, mint ahogyan azt a másik ismertetendő katalógusban látni fogjuk.)

Szerencsésebb lett volna szűkebb időhatárral dolgozni, és az első kötetbe csak annyi albumot fölvenni, amennyit ki is lehet mutatózni. Most ugyanis azon albumok névanyagából, amelyeket 1573 előtt nyitott a tulajdonos de amelyek ugyanakkor az említett dátumnál későbből is tartalmaznak bejegyzéseket, csak az 1573 előttiakat közli a szerző, a későbbiek a következő kötetben kerülnek sorra, sőt egy-két album olyan nagy időközt ölel fel, hogy névanyagának közlése akár a harmadik kötetre is áthúzódhat. Ha pedig ezzel a módszerrel folytatódik a közlés, az album-leírások és a mutatók között egyre nagyobb eltolódás várható.

Összefoglalva: rendkívül nagy információmennyiséghez kaptunk jó útmutatót, katalógusként azonban nehezen használható a kötet. Jól példázza a nyomtatott és a gépi adattárolás közötti átmenet nehézségeit.

Die Handschriften des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg. Bd. 5. Die Stammbücher. Teil I. Die bis 1750 begonnen Stammbücher, beschrieben von Lotte Kurras. Wiesbaden: Harrassowitz, 1988.

A Germanisches Nationalmuseum (GNM) már alapítása óta tudatosan gyűjti a Stammbuchokat. 1911-ben például, amikor C. G. Boerner lipcei antikvárius meghirdette Friedrich Warnecke album-gyűjteményét, a múzeum igazgatója levelet intézett a nürnbergi patrícius-családokhoz, hogy ebből az alkalomból hozzanak létre alapítványt a múzeum javára. Az árverésen a jó patríciusok pénzén végül 25 Stammbuchot sikerült megszerezniük, köztük a hat legérdekesebbet a jó patríciusok pénzén. Ma 300 album van a tulajdonukban, további ötvenet pedig letétként őriznek.

Az album-katalógus a GNM katalógus-sorozatának ötödik köteteként jelent meg. Lotte Kurras 1987-ben már kiadott egy válogatást emlékkönyveik művelődéstörténeti érdekességgel bíró képeiből, így valószínűleg a katalógus szerkesztését is többnek tekintette egyszerű hivatali munkánál. A rövid bevezető nem szól a műfaj történetéről, kizárólag a gyűjteményt és a katalógus felépítését ismerteti. A kötet kronologikus rendben tartalmazza 96 album leírását. Mintegy harmadrészüik nürnbergi eredetű, azaz a városban élő vagy ahhoz valamiképpen kötődő nemesek, patríciusok, értelmiségiek és művészek nyitották azokat. Néhány kimondottan „művész-albumtól” eltekintve is sok bennük a rajz, festmény, s ezeknek jelentős része nem amatőr munka. A szerző jónéhány nevet

is megemlít az egykori tulajdonosok, bejegyzők és művészek közül, ezek azonban inkább a nürnbergi közönség számára érdekesekek. Bár a katalógus teljesen független az említett képeskönyvtől, a bevezető végén konkordancia-jegyzék mutatja, hogy a 96 album közül melyekből közölt képeket.

Ezután következik maga a katalógus. Az egyes tételek a szokásos formai leírás (possessor, lapszám, méret, időhatárok, kötés stb.) mellett a következő fontos információkat tartalmazzák: ábrázolások — nemcsak lapszámot jelöl, de külön-külön megadja a képek témáit is; az album tulajdonosának életrajzi adatai, működése; a bejegyzők részletezése — a bejegyzőket kronologikus rendbe állítja (így rögtön kirajzolódik a peregrináció útvonala), sorszámmal látja el, közli a lapszámot, helyet és időt. Ez a részletezés teszi lehetővé, hogy a mutatók segítségével az olvasó könnyen áttekinthesse az anyagot. Személy- és helynévmutató követi a leírást, itt nemcsak az album, hanem a bejegyzés sorszáma is szerepel, a gyorsabb visszakereshetőség végett. Ugyanígy az idézett auktorok mutatójánál. (Természetesen csak az auktor nevével jelzett idézeteket vehette fel a szerző, a szignálatlan bejegyzések azonosítása végeláthatatlan munka volna.) Végül egy ikonográfiai mutató zárja a kötetet, ami különösen értékes része Lotte Kurras munkájának, mert talán a művészettörténészek figyelmét is fölhívja erre a könyvtípusra, ahol az ábrázolások technikája éppoly változatos (a rajztól az árnyképen át a beragasztott gyöngyig, átvarrott lapig), mint a képek tematikája. Csak néhányat emelek ki a mutató fő címszavai közül: pásztorjelenet, vadászat, játék, zene és tánc, foglalkozások; s mindezeket még tovább bontja a szerző, olyannyira, hogy végül csaknem minden képet egyenként leír. Végül annyi „hiányosságot” meg kell jegyezni, hogy érdemes lett volna a szignálatlan bejegyzéseket is jellemezni egy-egy szóval, mint azt a CAAC szerzője tette a kötet egyes tételeinél és mutatójában.

Ha egyszer valaki rászánja magát, hogy a Magyarországon őrzött albumok katalógusát megszerkessze, mind Wolfgang Klose, mind Lotte Kurras munkáját a keze ügyében kell tartania, de enélkül is érdemes átlapoznia őket annak, akit vagy ez a sajátos műfaj, vagy a magyar művelődéstörténet ezen szakasza érdekel, mert ha elvétve is, találkozhat magyar bejegyzőkkel.

FÖLDESI FERENC